

Ульяна Верына ♦ Ulyana Veryna

Брэменскі ўніверсітэт, Нямеччына

University of Bremen, Germany

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6015-7160>

e-mail: ulyana.veryna@gmail.com

Канфлікт з “роднай мовай” і транснацыянальны паворот у сучаснай беларускай літаратуры¹

Conflict with the “Mother Tongue” and the Transnational Turn in Contemporary Belarusian Literature

Konflikt z „językiem ojczystym” i zwrot transnarodowy we współczesnej literaturze białoruskiej

ABSTRACT: In Belarusian literature from the last two decades, in the works of the generation of writers who debuted at the turn of the 1990s and 2000s, a significant body of texts has emerged in which the Belarusian language becomes the subject of meta-reflection and is understood as a problem. This phenomenon also includes works written in Trasianka, in Lacinka (Belarusian Latin script), in a mixture of languages, in foreign languages, self-translations, etc. The article proposes that this phenomenon be regarded as a conflict, and since it questions the boundaries of national literature tied to a specific (single, Belarusian) language and territory (the Republic of Belarus), it suggests a transnational turn in contemporary Belarusian literature. The beginning of this trend is identified in the second half of the 1990s, when the new generation of writers gradually began to distance themselves from both the revivalist and official ideology, i.e., from identifying themselves with the language and the territory, which remains an authoritarian state.

KEYWORDS: contemporary Belarusian literature, transnational turn, “mother tongue”, conflict, Belarusian language.

¹ This document has been produced with the financial assistance of the European Union. The contents of this document are the sole responsibility of Ulyana Veryna and can under no circumstances be regarded as reflecting the position of the European Union. Падрыхтаваны па матэрыялах даклада, прачытанага на Міжнароднай навуковай канферэнцыі *Contemporary Belarusian literature: restarting/update*, 27 студзеня 2024, арганізаванай Кафедрай беларусістыкі Варшаўскага ўніверсітэта і Кафедрай славістыкі і венгерскіх даследаванняў Берлінскага ўніверсітэта імя Гумбальта.

Уводзіны

“Родная мова” як дадзенасць, на якой грунтуецца пачуццё прыналежнасці і ідэнтычнасці, пераасэнсоўваецца ў сучасных гуманітарных даследаваннях як складанае сацыяльна-культурнае паняцце. Несупадзенне паміж мовай, народам і суб’ектам у постнацыянальнай парадыгме паказвае, што “родная мова” можа існаваць па-за межамі моналінгвальнай логікі, адкрываючы зменлівыя і нечаканыя формы мультылінгвізму (Yildiz 2012: 4, 17). Для беларускай мовы ракурс постнацыянальнай ці транснацыянальнай перспектывы выглядае адначасова і цяжка прымальным, і натуральным, прычым абодва бакі парадоксу паходзяць з адной гісторыі станаўлення беларускай нацыянальнай ідэнтычнасці: гісторыі жорсткага спаборніцтва паміж польскім і расійскім нацыянальнымі праектамі, для якіх мова была цэнтральным элементам у вызначэнні нацыі, што і зрабіла неабходным і нават непазбежным ключавым элементам беларускага нацыянальнага руху менавіта мову, і ў той жа час гэтая мадэль выявіла сваю слабасць, бо ёй супярэчылі ўстойлівыя традыцыі шматмоўя і моўнай адаптацыі – формы выжывання, выпрацавання ў выніку пастаянных ваенных канфліктаў і змендзяржаўных межаў (Woolhiser 2014: 95–96). Асабліва выразна праблематычнасць статусу беларускай мовы як паказчыка нацыянальнай ідэнтычнасці выявілася ў постсавецкі перыяд, калі будаўніцтва нацыі-дзяржавы сутыкнулася з тым, што “народ не размаўляе на мове, якую, аднак, сам прызнае роднай” (Мечковская 1994: 310). У гэты паваротны момант праблема мовы перастала быць выключна палітычнай ці ідэалагічнай і перайшла ў сферу мастацкай самарэфлексіі, абазначыўшы крызіснасць стасункаў новага пакалення пісьменнікаў з “роднай мовай” і пераход да транснацыянальнага досведу.

У мастацкай практыцы гэты зрух выявіўся праз рэфлексію самой магчымасці пісьма на “роднай мове”, праз канфлікт паміж моўнай прыналежнасцю і творчай свабодай. Крызісныя стасункі з мовай узнікаюць, калі яна пачынае вызначаць і абмяжоўваць спосаб мастацкага выказвання – праз назапашаныя культурныя сэнсы, якіх пісьменнік імкнецца пазбегнуць або пераасэнсаваць. У выпадку беларускай мовы моцныя польскі і рускі ўплывы стварылі ўстойлівы комплекс значэнняў “роднай мовы” як святыні, якую трэба берагчы і ахоўваць, што ў савецкі час ператварылася ў мастацкае клішэ, але не страціла свайго рэальнага значэння ў сітуацыі русіфікацыі і дыгласіі. Асэнсаванне “роднай мовы” як крыніцы ўнутранага канфлікту і траўмы зрабілася заўважным феноменам у апошнія дзесяцігоддзе – у творчасці пакалення, якое можна назваць найбольш уплывовым у беларускай літаратуры пасля 2010-х

гадоў і да якога належаць Юля Цімафеева, Алена Казлова, Вальжына Морт, Сяргей Прылуцкі, Андрэй Адамовіч, Анатоль Івашчанка, Марыя Мартысевіч, Вольга Гапеева, Ганна Янкута, Уладзь Лянкевіч, Віталь Рыжкоў і інш. У іх творах, на розных узроўнях і з дапамогай розных сродкаў паняцце “роднай мовы” пераасэнсоўваецца праз шматмоўе, пісьмо на культурна стыгматызаванай трасянцы (гібрыдным беларуска-рускім маўленні), рэфлексію пра беларускую мову як праблему ў эсэ, інтэрв’ю і г.д.² Гэтае пераасэнсаванне, якое мае характар канфлікту і вызвалення ад несвабоды “роднай мовы”, можна разглядаць як *транснацыянальны паварот*, калі далучэнне да “траснацыянальных рэсурсаў” азначае найвышэйшую ступень аўтаномнасці аўтара [Casanova 2007: 327], творчую самастойнасць, “новае *эстэтычнае, палітычнае і лінгвістычнае* выйсце з літаратурнай залежнасці”, “вызваленне перыферычных краін літаратурнай прасторы” (курсіў мой. – У.В.) [Casanova 2007: 327].

У артыкуле аналізуецца прычыны і першыя праявы крызісных стасункаў з “роднай мовай”, якія сталі пачаткам транснацыянальнага павароту ў беларускай літаратуры. Ён разглядаецца як генерацыйны і канцэптэуальны злом паміж пакаленнямі познесавецкага і постсавецкага адраджэнскага кірунку (аб’яднанне *Тутэйшыя*) і транснацыянальнага авангардысцкага і постмадэрнісцкага руху (*Бум-Бам-Лім*).

“Канец Адраджэння”: разрыў з “беларускім народам” і крызіс літаратурнага канона

Год 1995 – год узнікнення руху *Бум-Бам-Лім* – асэнсоўваецца як “канец Адраджэння” [Навумчык 2006, 125-128], калі ў выніку рэферэндуму рускай мове быў нададзены роўны статус з беларускай, вярталася

² Творы названага пакалення пісьменнікаў (1980-х гг. нараджэння), у якіх прысутнічаюць канфліктныя стасункі з “роднай мовай”: Юлія Цімафеева, эсэ *Калі язык развязаўся. Мая кароткая моўная біяграфія* [Цімафеева б.г.], верш *Mother tongue* і кніга вершаў *ROT* як мастацкае цэлае [Цімафеева 2020], дзённікі *Days in Miensk*, напісаныя на англійскай мове (2020), верш *My European Poet*, напісаны па-англійску [Cimafejeva 2022]; Вальжына Морт, эсэ *Пра моё двухмоўнае пісьмо, Мова, якая стаіць за музыкай* у нямецкіх перакладах кніг *Фабрыка слёз* [Mort 2009], першае выданне *Music for the Dead and Resurrected* на англійскай мове [Mort 2021], другое пад назвай *Песні для мёртвых і ўваскрэслых* па-беларуску [Mort 2022]; Ганна Янкута, раздзел *Дар мовы ў* кнізе *Час пустазелля* [Янкута 2022]; Марыя Мартысевіч *Амбасаданне: вершы свае і чужыя* [Мартысевіч 2011], паэма *Сарматыя* (2018, 2023 перавыданне 5 мовамі і лацінкай [Мартысевіч 2023]); творы на трасянцы: Сірошка Пістончык і Уласік Смаркач *Йопыты двух маладых нелюдзяў* [Смаркач 2009]; Ярыла Пшанічны *Пішчавыя лішкі* [Пшанічны 2011], Алена Казлова (Анка Ўпала) *Дрэва энталіпт* (цыкл *Уклясыкі*, вершы на трасянцы [Упала 2012]).

савецкая дзяржаўная сімволіка, абвяшчаліся эканамічная інтэграцыя з Расіяй:

Дзяржаўная палітыка, накіраваная на ліквідацыю сферы ўжытку беларускай мовы, на выкрэсліванне з гістарычнай памяці перыядаў незалежнага існавання, вывядзенне нацыянальнай эліты ў рэзервацыі, на маргінэз – службыць стварэнню дэнацыяналізаванага грамадства. ...<Беларусы> пры патрэбе могуць зрабіцца, як гэта ўжо здаралася ў гісторыі, і „біямасай”, якую кінуць абараняць геапалітычныя імперскія інтарэсы. Бясспрэчна, што такое грамадства ў выпадку рэфэрэндуму прагаласуе за ліквідацыю Беларусі як дзяржавы – і Масква падасць гэта свету як заканамерную з’яву: „Гэта – рускія людзі. Яны ж самі прызналі, што іх мова – расейская, іх гісторыя – расейская, і аб’ядналіся з намі самым дэмакратычным чынам – рэфэрэндумам. Талерантна і негвалтоўна”. І Эўропа з гэтым пагодзіцца [Навумчык 2006: 127-128]³.

Аналізуючы прайгрыш нацыянальнай ідэі, філосаф Валянцін Акудовіч прыйшоў да думкі пра “канцэптуальны разрыў” дзеячаў адраджэння з “беларускім народам”. У эсэ “Код адсутнасці” ён паслядоўна заключае словазлучэнне “беларускі народ” у двукоссі, разважаючы ад першай асобы множнага ліку “мы” – ад актывістаў 1990-х, якія не знайшлі падтрымкі:

...Наш канцэптуальны разрыў з “беларускім народам” паходзіў не столькі з рознага стаўлення да мовы, гісторыі, ідэалогіі, колькі з вызначэння таго месца, дзе беларусы жылі апошнія дзвесце гадоў. Мы лічылі, што ўсю гэтую пару беларусы заставаліся беларусамі і цяпер займелі свабоду і незалежнасць толькі дзякуючы перманентнаму супраціву расейскай каланізацыі лепшых з нашых продкаў (і трохі — сучаснікаў). А вось “беларускі народ” (і гэта пераважная большыня насельніцтва Беларусі), у адрозненне ад нас, меркаваў, што ніякай свабоды ён не займеў, але затое страціў вялікую дзяржаву, з якой лічыўся ўвесь свет. “Беларускаму народу” смешна было нават слухаць пра нейкае там шматгадовае рабства ў расейска-камуністычнай імперыі, бо ладную частку палітычнай, эканамічнай ды інтэлектуальнай эліты Расеі складалі беларусы па паходжанні, а сама Беларусь у канфігурацыі імперыі займала адно з самых паважных месцаў, была індустрыяльна мадэрнізаванай і мела ці не найвышэйшы ўзровень дабрабыту сярод астатніх рэспублік Савецкага Саюзу. Нельга сказаць, што “беларускі народ” быў рашуча настроены супраць незалежнасці, але і адмаўляцца ад сваёй вялікай гісторыі ў супольнасці з Расейскай імперыяй ён не жадаў. Тым болей, што мы яму прапанавалі памяншаць ролю вялікага воя і вялікага дойдзіда (які за гэтыя два стагоддзі ці то пабраў, ці то вызваліў палову свету, засвоіў касмічнае прадонне і збудаваў першую ў свеце

³ “Абарона” рускамоўнага насельніцтва Украіны, якая вядзецца Расіяй з 2014 года і перарасла ў поўнамасштабную ваенную агрэсію, адбываецца менавіта па гэтым сцэнарыі.

камуністычную цывілізацыю) на ганебную ролю скаланізаванага раба, які сам з гэтага рабства нават вызваліцца не здолеў [Акудовіч 2007: 120].

“Апафатычны нацыяналізм”⁴, з яго “адмаўленнем савецкай гісторыі разам з адмаўленнем народа, народжанага гэтай гісторыяй” [Oushakine 2017: 461], і “жорсткая антысавецкая рыторыка” прайгралі “пазітыўнай філасофіі савецкага мінулага” [Bekus 2010: 842-843].

Думка Акудовіча пра нязгodu “беларускага народа” адмовіцца ад “вялікадзяржаўнай” ролі вельмі нязвыклая для беларускага нацыянальнага дыскурсу, збудаванаму на ідэі залежнасці і падаўлення настолькі трывала, што ў яго межах іншая роля, акрамя віктымнай, нябачная⁵. Роля ахвяры або “скаланізаванага раба” не была толькі вынаходніцтвам палітыкі адраджэння 1990-х, яна прысутнічала ў мастацкай літаратуры яшчэ з эпохі фармавання беларускага нацыянальнага руху ў XIX ст. і захоўвалася на працягу ўсяго XX ст. Шырокая панарама прадстаўлена ў манаграфіі Анжэлы Мельнікавай *Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя* [Мельнікава 2016], дзе сярод іншых міфаў, створаных “Прарокам нацыянальнага адраджэння” Янкам Купалам даследчыца адзначае “міф пакутаў (забранага краю)”; у творчасці Максіма Гарэцкага – “нацыянальныя крыўды, прыніжэнне нацыянальнай годнасці”; у названых аўтараў, а таксама ў творах Якуба Коласа, Кузьмы Чорнага падкрэсліваецца наяўнасць “сітуацый каланізацыі” [Мельнікава 2016: 73–78 і інш.]. Лейтматывы беларускага літаратурнага канона – прыгнечанасць, залежнасць, адсутнасць сваёй “зямлі”, свайго “гнезда”, самастойнай свядомасці. Ад пачатку ў беларускай літаратуры выразна артыкулявалася ідэя прабуджэння “драмлівай старонкі” [Czeczot 1846: 102-103], дбаньня пра мову як сродак захавання нацыі (“Не пакідайце ж мовы нашай беларускай, каб не ўмёрлі!” [Багушэвіч 1891: 5]), вызвалення з-пад улады імперыі і легалізацыі

⁴ Апафатычны нацыяналізм тлумачыцца Ушакіным як будаванне ідэі нацыянальнай агульнасці праз “неналежнасць” і “сама-выдаленне” (“...Aporphatic nationalism allows me to reveal how a particular vision of nationhood is achieved through an extensive cartography of nonbelonging and self-erasure” [Oushakine 2017: 437]).

⁵ Роля агрэсара, акупанта, захопніка адмаўляецца на карысць залежнай ролі, што асабліва відавочна ў ацэнцы далучэння Заходняй Беларусі ў выніку пакта Молатава-Рыбентропа, 1939. “Фігура ўхілення”, як піша Алена Гапова, маючы на ўвазе якраз “дыскурсіўны зрух” аддзялення беларусамі “сябе” ад “савецкай Масквы”, “дазваляе пазбегнуць пераўвасаблення ў каланізатары. Гэтую ролю заўсёды выконвае нехта іншы” [Гапова 2020: 326]. Афіцыйныя трактоўкі гэтай падзеі мяняліся, але нязменнай засталася станоўчая ацэнка: у 1939 годзе вызвалілі прыгнечаных Польшчай беларускіх сялян, а ў 2000-х – “аднавілі Беларусь у яе этнічных межах” (выказванне Лукашэнкі, цыт. па [Гапова 2020: 327]).

беларускага друку (што зрабіла магчымым існаванне *Нашай Нівы*). “Апафатычным нацыяналізмам” натхнялася беларуская класічная літаратура. Такім чынам, здавалася б, тая “няісная”, “нерэальная краіна”, вобраз якой стварылі актывісты 1990-х (“...мы паклікалі “беларускі народ” у краіну, дзе ніхто не жыве, акрамя гістарычных і літаратурных зданяў ды прывідаў” [Акудовіч 2007: 121]), была добра знаёмая ўсім, хто ведаў беларускую літаратуру. Але (і гэта істотнае ўдакладненне) калі толькі ў межах школьнага канона, бо ў гэтых межах беларус існаваў у тым самым нязменным выглядзе, у якім быў прыняты ў “сям’ю савецкіх народаў” і на якіх умовах існаваў у ёй – як прыгнечаны селянін, які марыць пра волю і які атрымлівае яе дзякуючы савецкай уладзе. Рыторыка 1990-х, калі прыняць пункт гледжання Акудовіча, не змяніла гэты вобраз, зрабіўшы толькі савецкую ўладу такім самым прыгнятальнікам, як і польскіх паноў, бо ўсе прыкметы незалежнасці ад Расіі пачалі выкрэслівацца з твораў беларускай літаратуры савецкай цензурай ужо з другой паловы 1920-х [Гужалоўскі 2012: 89 і далей], г.зн. былі нябачнымі да другой паловы 1980-х гг. Думаецца, галоўная нязгода “беларускага народа” палягала менавіта ў гэтай замене “прыгнятальніка”, бо ў постсавецкай адраджэнскай ідэалогіі значнае месца займала гераічнае мінулае, шляхецкая вольнасць, старажытная дзяржаўнасць – якраз тое, што адсутнічала ў савецкай гісторыі, а ў літаратуры існавала ў прозе забароненага ў савецкія часы Вацлава Ластоўскага, носьбіта “рэакцыйна-містычных ідэй” і “абаронцы прыгонніцтва” Яна Баршчэўскага [Хаўстовіч 2002: 47]⁶, рамантычнай мастацкай гісторыі Уладзіміра Караткевіча, якая ў школьным каноне рэпрэзентавалася (і рэпрэзентуецца) раманам *Каласы пад сярпом тваім* пра шлях беларускага арыстакрата ў паўстанне Кастуся Каліноўскага і трактавалася ў паняццях класавай барацьбы. Інакш кажучы, гераічная гісторыя і літаратура, якую папулярызавалі дзеячы Адраджэння, да канца 1980-х была вядомая толькі спецыялістам. Гэта і была тая “краіна, дзе ніхто не жыве”.

Але немагчыма сказаць, што намаганні беларускай інтэлігенцыі канца 1980-х – пачатку 1990-х засталіся цалкам марнымі, а роля “скаланізаванага раба” – неўсвядомленай. З канца 1980-х, з утварэннем Таварыства беларускай мовы імя Францыска Скарыны (1989), са з’яўленнем незалежных ведавецтваў, з узнаўленнем выдання газеты *Наша Ніва* (1991) беларуская літаратура выдавалася і распаўсюджвалася не толькі праз крамы і бібліятэкі, але значна шырэй, і гэты ўздым паўплываў на новыя пакаленні беларускіх пісьменнікаў не толькі тым,

⁶ У 1946 спроба ўвесці Яна Баршчэўскага ў беларускі літаратурны кантэкст сустрэла моцную крытыку і не была рэалізаваная.

што паказаў прывабнасць беларускай нацыянальнай ідэі, але і тым, што зрабіў немагчымым вяртанне да ўспрымання беларускай мовы і літаратуры як неразвітых, другасных, вымушаных змагацца за сваё існаванне. Альгерд Бахарэвіч успамінае, як у 1989 г. бацька прынёс газету, набытую ў электрычцы, і праз яе ён “захварэў” на беларускую мову (раздзел мемуараў называецца *Мова – гісторыя хваробы*):

Высветлілася, што я жыву ў краіне пад назвай Беларусь, паняволенай некалі магутнай усходняй імперыяй. Краіне з багатай і цікавай гісторыяй – і гэтую гісторыю, нашу гісторыю, імперыя імкнулася ад нас схаваць. Высветлілася, што я жыву на нязведаным затулым кантынэнце, поўным таямніцаў і скарбаў – і ёсць надзея, што гэты чароўны кантынэнт можа ўсплыць, што ён зноў зробіцца рэальнасцю і мы акажамся на ім гаспадарамі. Свае на сваім, свае за сваё. Гэта быў шок. Гэта было шчасце першаадкрывальніка. Гэта была гордасць *паўсталлага раба* [Бахарэвіч 2018] (курсіў мой. – У.В.).

У канструіраванні новай нацыянальнай ідэнтычнасці сутыкнуліся некалькі міфаў, ні адзін з якіх не адпавядаў часу скідання ўсіх аўтарытэтаў, татальнага рэлігійызму. Новае пакаленне беларускіх пісьменнікаў фарміравалася ў атмасферы нацыянальнага ўздыху, інстытуцыянальна аб’ядналася ў год паразы нацыянальнай ідэі і напачатку рэстаўрацыі савецкай мадэлі, у сітуацыі “пост” для “вялікага” савецкага мінулага і на ўздыме постмадэрнісцкай эстэтыкі татальнай дэканструкцыі.

Выпраўленне і разбурэнне: дзве стратэгіі ўзаемадзеяння з нацыянальным дыскурсам

Аб’яднанні *Тутэйшыя* і *Бум-Бам-Літ* заявілі пра сябе адпаведна на пачатку і ў канцы постсавецкай хвалі адраджэння. Першыя дзейнічалі ў межах адраджэнскага руху, скіраванага на дэсаветызацыю нацыянальных каштоўнасцей і выбудоўванне новага нацыянальнага наратыву, другія адчувалі і ўсведамлялі проігрыш гэтай стратэгіі, немагчымай у актуальнай палітычнай сітуацыі і эстэтычных умовах постмадэрнізму, з яго недаверам да іерархій і вялікіх ідэй, з неактуальнасцю нацыянальнай парадыхмы [Tihanov 2014]. Рэстаўрацыя савецкай мадэлі з перапрысваеннем мінулага [Bekus 2019: 259], якая пачалася ў Беларусі пасля 1995 г., тычылася ў тым ліку, і не ў апошнюю чаргу, моўнай палітыкі і канона беларускай літаратуры. Як і ў савецкія часы, статус беларускай мовы заставаўся толькі сімвалічна роўным з рускай.⁷ У поўнай адпаведнасці

⁷ “Стаўленне дзяржавы да беларускай мовы выглядае парадаксальным: з аднаго боку, яна выцяняецца (зніжаецца колькасць школ, мова не ўжываецца ў сферы

з савецкай мадэллю, якая дазваляла адно толькі “этналінгвістычную культуру” як праяву “здаровай” незалежнасці, без незалежнасці палітычнай⁸, беларуская мова ў постсавецкі перыяд адначасова і падаўлялася, і прысвойвалася новай уладай. Менавіта супраць гэтай “саветызаванай”, “прыўладнай” мовы, прызванай адно толькі абслугоўваць ідэі этнічнага адрознення (быць цесна звязанай з фальклорам, сведчыць пра сябе саму ў ранейшых стасунках падпарадкаванасці і неразвітасці) і быў скіраваны бунт беларускіх пісьменнікаў пераломнай эпохі.

Дзейнасць *Тутэйшых* была скіравана на “выпраўленне” беларускай мовы і літаратуры, г.зн. не на дэканструкцыю нацыянальных каштоўнасцей, а на дэсаветызацыю, на развіццё і ўзбагачэнне беларускай культуры, у поўнай адпаведнасці з адраджэнскімі ідэямі. У маніфэсце *Тутэйшых*, напісаным Сяргеем Дубаўцом, адзначаўся шэраг састарэлых і непрымальных клішэ беларускай літаратуры, напрыклад словазлучэння “матчына мова”, якога прапаноўвалася пазбягаць [Бязлепкіна 2003: 93]. Маніфэст абвяшчаў барацьбу з аўтарытэтамі, з сервільнай беларускай літаратурай (“прыкарытнікамі”), але не нацыянальнай традыцыяй як такой. Сяргей Кавалёў, літаратуразнаўца і ўдзельнік аб’яднання, падкрэслівае, што “грамадскі, нацыянал-адраджэнскі кампанент у *Маніхвэсце Тутэйшых* выразна дамінаваў над эстэтычным, літаратурна-мастацкім. Чырвонай ніткай праз усе чатыры часткі маніфэсту праходзілі паняцці „Бацькаўшчына”, „народ”, “мова”, “гісторыя.” Фактычна, у *Маніхвэсце...* была выкладзена праграма цэлага пакалення маладых зрусіфікаваных беларусаў, якія не ведалі ўласнай мовы і гісторыі, адчулі сябе беларусамі, дзякуючы творам Караткевіча, і цяпер самастойна вывучалі мову, адкрывалі для сябе рэпрэсаваных у 30-я гг пісьменнікаў, спрабавалі адрадзіць беларускія народныя абрады і гістарычную памяць нацыі” [Кавалёў 2017: 184].

Сваю назву аб’яднанне ўзяло ад п’есы Янкі Купалы⁹, а Уладзіміра Караткевіча абвясціла “нацыянальным Прарокам”; у папярэднікаў

адміністрацыі), а з другога боку, – падтрымліваецца (фінансуецца адукацыя, культура і г.д.)” [Антанюк-Пруто 2022: 165].

⁸ “The Soviet empire had created territorial nations, with their own State apparatuses and ruling elites. Each had the trappings of any sovereign State, from the national opera house to a national flag and seal, but without real sovereignty or the right to full political expression. What Tom Nairn calls a “reservation culture” had been established: ethnolinguistic culture without political nationalism was the only permissible, “healthy” nationhood” [Suny 1993: 111–112].

⁹ Назва п’есы Купалы *Тутэйшыя* тычыцца праблемы нацыянальнай ідэнтычнасці, самаідэнтыфікацыі беларусаў. У назве няма ні станоўчай, ні адмоўнай трактоўкі “тутэйшасці”, і назва як канцэпт не раз становілася прадметам увагі даследчыкаў. П’еса знаходзілася пад забаронай з 1920-х гадоў як нацыяналістычная. Гісторык

(Францішка Багушэвіча, Янкі Купалы, Якуба Коласа, Максіма Багдановіча, Максіма Гарэцкага, Уладзіміра Караткевіча) літаратараў заклікалі вучыцца “гармоніі слова”. Гэтая праграма заставалася ў межах нацыянальнай літаратуры, таксама як і дзейнасць удзельнікаў *Тутэйшых*: паэзія Анатоля Сыса працягвала рамантычны адраджэнскі пафас (“Нам мова далася крывёю...” [Сыс 2002: 125]); артыкулы аўтара маніфеста Сяргея Дубаўца аналізавалі беларускую культуру як нацыянальную, выяўлялі праблемы ў стасунках з культурай савецкага перыяду [Дубавец 1992: 164–166]; Сяргей Кавалёў заклікаў “дбаць пра выхаванне нацыянальнага чытача з дзіцячага садка і школы”, праз развіццё дзіцячай і папулярнай літаратуры, прыгодніцкага, дэтэктыўнага жанраў (артыкул *Нулявая катэгорыя* [Тутэйшыя 1989: 190]); Адам Глобус, Уладзімір Сцяпан, Максім Клімковіч паслядоўна рэалізавалі гэта ў беларускай прозе, распрацоўваючы разам з новымі тэмамі і жанрамі адпаведную лексіку¹⁰. Нават самыя смелыя эксперыменты не пераадольвалі межаў нацыянальнай літаратуры, а былі скіраваныя на яе “выпраўленне”: найперш запаўненне тых лакунаў, якія ўтварыліся ў савецкі час. Замах на гэтыя межы быў зроблены праз іранічнае зніжэнне, гульню, эпатаж аб’яднання *Бум-Бам-Lit*, праз выхад да сінтэзу мастацтваў у суполцы *Schmerzwerk*.

Як змену генерацый гэты разлом адзначыла Людміла Сінькова, заўважыўшы, што ў 1990-х гадах “многіх маладых аўтараў пачала абцяжарваць нацыянальная праблематыка”, якая “трактавалася як вузкая і несучасная”, у выніку “нацыянальнае рэдукавалася да выкарыстання ў творчасці беларускай мовы” [Сінькова 2012: 104]. Але і выкарыстанне беларускай мовы ў творах бумбамлітаўцаў не адпавядала нацыянальнай традыцыі, а канфліктавала з ёй.

Бум-Бам-Lit трапіў у свой час, што падкрэслівалася ў праграмным эсе суполкі, напісаным Валянцінам Акудовічам (*Афрыка – радзіма тазікаў, альбо Я хачу ў Бум-Бам-Lit*): “Бумбамлітавец – натуральны, “адпрыродны” постмадэрніст. Ён не выбірае постмадэрнізм з таго, што той яму падабаецца ці яшчэ з нейкай апырчонай вераемнасці. Бумбамлітавец

Алег Латышонак звяртае ўвагу на тое, што паняцце вярнулася ва ўжытак менавіта як назва літаратурнага аб’яднання: “Першы раз на беларускую культурную сцэну тэрмін “тутэйшыя” вярнуўся напрыканцы 1980-х гадоў як назва аб’яднання *патрыятычна настроеных* маладых літаратараў. ...Суполка неўзабаве распалася, але пакінула па сабе легенду, якой часткай сталася і назва *Тутэйшыя*, набываючы такім чынам станючы змест” (курсіў мой. – У.В.) [Латышонак 2012: 225–226]. Гл. таксама [Першай 2012: 256].

¹⁰ Найбольш паслядоўным у гэтым быў Адам Глобус, які і пазней у зратычнай літаратуры працаваў на “пазбаўленне цнатлівасці” беларускай мовы, ствараючы адпаведны лексікон [Анципович 2011].

проста не можа не быць постмадэрністам...” [Тазік беларускі 1998: 6]¹¹. У маніфесте Іллі Сіна абвяшчалася: “Звяржэнне з пастаменту аб’ектыўных ісцінаў і замена іх суб’ектыўнай бязглуздзіцай. Кожны чалавек мае права абсталёўваць свет на свой лад. Здзек са святыняў (маральных устоі, культура, іерархіі каштоўнасцяў і г.д.). Мы не сцвярджаем, што яны недасканалыя, але ўсё, што створана, мусіць быць дэканструяванае на ўзроўні асобы” [*Бум-Бам-Літ у маніфестах* 1995: 7].

У 1994 г. навукоўца і пісьменнік Юрась Пацюпа (1965 г.н.) сцвярджаў, што за *Тутэйшымі* “прыйдзе пакаленне, для якога беларускае слова не будзе “богам”, як была для майго пакалення” [Пацюпа 1994: 103]. У цытаванай анкеце меліся на ўвазе найперш моўныя недахопы твораў Сяргея Мінскевіча (мова Мінскевіча “не-зусім-беларуская” [Пацюпа 1994: 104], а не дэсакралізацыя нацыянальных святынь, да чаго Пацюпа спрычыніўся і сам як паэт-постмадэрніст, аўтар вершаў *Санет да роднага ката* (“Мой родны кот, прэсты, мілы...”, 1991), *Мы* (“Адкуль беларусы? Ад рускіх, вядома...”, 1989) [Пацюпа 2008]¹². Акудовіч у сваім праграмным артыкуле працытаваў выказванне пра “неабагаўленне” мовы ў тым сэнсе, што бумбамлітаўцы, у адрозненне ад *Тутэйшых* і *Таварыства вольных літаратараў*¹³, з’яўляюцца часткай агульнаеўрапейскай культурнай сітуацыі: “...Працуюць у агульным эстэтычным полі, натуральным для стану сучаснай еўрапейскай культуры...” [*Тазік беларускі* 1998: 9]. Такім

¹¹ І ў пазнейшым інтэрв’ю Акудовіч падкрэсліваў цалкам непазбежнае з’яўленне Бум-Бам-Літу, абумоўленае тагачасным станам беларускай літаратуры: “...На тую пару беларуская літаратура да апошняга свайго скрайню набрыняла чаканьнем сябе новай, іншай, постмадэрновай. Карацей кажучы, яна сама была цяжарная Бум-Бам-Літам. І калі нехта ўсё яшчэ ўпарта ня хоча разумець, што Бум-Бам-Літ – гэта *жыванароджаны* феномен, што гэта *сама* беларуская літаратура яго спарадзіла (а ня нейкая індывідуальная сваволя), дык дазвольце выказаць скепсіс да аналітычных здольнасцяў такога недаверка” [Голем 2006: 312].

¹² Першы прыклад – перайначаная цытата радка з паэмы Якуба Коласа *Новая зямля* (1911-1923), якую ведае кожны беларускі школьнік. Пачатак гэтай оды, якая ўслаўляе беларускую прыроду, пераўтварыўся ў штамп і часта цытуецца іранічна. Другі прыклад цытуе гімн Савецкага Саюза. Раздзел паэтычнай кнігі Юрася Пацюпа, у які ўваходзяць гэтыя вершы, называецца *Роднае слова*. Гэтыя вершы храналагічна папярэднічалі тым паэтычным дэканструкцыям, якія будуць разгледжаны далей. Аўтар гэтых звышіранічных вершаў з’яўляецца таксама аўтарам шматлікіх прац па гісторыі і культуры беларускай мовы, часта выступаючы як палымяны абаронца яе чысціні. У гэтым несупадзенні можна бачыць выразны прыклад менавіта пакаленнай змены адноснаў беларускіх пісьменнікаў да мовы – розных, нягледзячы на агульную для іх сітуацыю постмадэрнізму.

¹³ Літаратурная суполка, заснаваная ў 1993. Сярод пачынальнікаў аб’яднання Алесь Аркуш (1960 г.н.), іншыя пісьменнікі пераважна 1960-х гадоў нараджэння, у тым ліку Юрась Пацюпа.

чынам дэкларавалася і падкрэслівалася пераадоленне межаў “малой” нацыянальнай літаратуры, асуджанай на “літаратурныя практыкі, цесна звязаныя з нацыянальным пытаннем” [Casanova 2007: 193].

Вымушаныя паскараць літаратурны час, пісьменнікі-рэвалюцыянеры залучаюць усю назапашаную раней “еретычную транснацыянальную спадчыну” [Casanova 2007: 327], што і вылучала дзейнасць суполкі *Бум-Бам-Літ*, якія аб’ядналі авангардысцкія і постмадэрнісцкія практыкі эмансіпіравана ад нацыянальнага кантэксту. Беларуская крытыка і літаратуразнаўства скептычна паставіліся да падобных спробаў, паколькі нацыянальная павестка ў адсутнасці палітычнай незалежнасці захоўвае сваю актуальнасць і застаецца прыярытэтным крытэрам пры ацэнцы вартасці літаратурнага твора. Людміла Сінькова прыйшла да высновы, што “жаданне маладых аўтараў пацвердзіць гіпатэтычную пазанацыянальную “сучаснасць”, “еўрапейскасць” ... наводзіць на думку пра магчымы пераход пісьменніка ў іншае літаратурнае поле, і таму, верагодна, хутчэй сімулюе, чым сцвярджае аўтанамізацыю беларускага літаратурнага поля” [Сінькова 2012: 111]. Параўнанне практык *Тутэйшых* і *Бум-Бам-Літ* з пазіцый працы ў нацыянальным полі прыводзіла да станоўчай ацэнкі ролі першых як “захавальнікаў нацыянальнай мовы і культуры”, а апошніх – як тых, хто вядзе “барацьбу з нацыянальнай літаратурай” у той час, калі “яе роля ў жыцці беларускага грамадства выглядае досыць хісткай” [Кісліцына 2006: 113]. Знамянальна, што нават “дэсакралізацыя Слова”, адзначаная як постмадэрнісцкая праява ў творчасці Ігара Сідарука, удзельніка *Таварыства вольных літаратараў*, у такім падыходзе не выклікала такога рэзкага адмаўлення, як дзейнасць *Бум-Бам Літ* [Кісліцына 2006: 113], і найперш таму, што постмадэрністы папярэдняга пакалення не пераходзілі межы, па-за якімі нацыянальныя каштоўнасці цалкам нерэлевантныя¹⁴.

¹⁴ Як прыклад “дэсакралізацыі Слова”, прыярытэту “целавага перад духоўным” Ганна Кісліцына цытуе “аргазм-паэму” Ігара Сідарука, у якой дэсакралізуецца (у прыныце, па рамантычным шляху) працэс творчасці: “...што ж ты/паперу пэчкаеш?/зарабляю /на чакалядкі турэцкія /ствараю нацыянальную літаратуру /ранейшае –/макулатура” (курсіў мой. – У.В.) [Кісліцына 2006: 90]. Гэты надзвычай цікавы прыклад, як і цытаваныя вышэй радкі постмадэрнісцкіх вершаў Юрася Пацюпы, вартыя асобнага разгляду для больш выразнага выяўлення істотнай розніцы паміж эстэтычна блізкімі практыкамі, адрознымі найперш разуменнем “нацыянальнага”. Пераход этычных межаў удзельнікамі *Бум-Бам-Літ* адзначаецца Кісліцынай не толькі як “барацьба” з нацыянальнай літаратурай, але і як “той факт, што аб’ектам іроніі, а часам і жорсткіх кпінаў становяцца асобы пераважна сталага веку” [Кісліцына 2006: 90].

“Родная мова” як праблема

У *Тазіку беларускім*, праграмным зборніку аб’яднання *Бум-Бам Літ*, які ўжо самой назвай рабіў замах на “святое” – на Багушэвіча, аўтара *Дудкі беларускай*, *Смыка беларускага*, які заклікаў “не пакідаць мовы нашай беларускай”, – змяшчаліся два вершы, якія адкрыта іранізавалі над гэтымі непахіснымі каштоўнасцямі: верш Усевалада Гарачкі *Наказ Гіла Нілевіча Толіку* (–Беражы, Толік, мову,/Беражы, тваю маць,/Маці родную! –/Берагу, Гілнілевіч,/Берагу:/Дрэнна, бывала, зробіцца,/На сцены драпаюся,/А родную – берагу...) [Тазік беларускі 1998: 66] і Альгерда Бахарэвіча *Нямецкая мова* (О мілая сэрцу нямецкая мова,/Багацце тваіх невычэрпных крыніц...) [Тазік беларускі 1998: 32–33]¹⁵. Абодва іранізавалі не над мовай як такой, а даводзілі да абсурду клішэ: бясконцыя заповеты берагчы родную мову і замілаванне яе прыгажосцю – найперш мілагучнасцю. Гэтыя ідэі, натуральныя ў межах рамантызму і адраджэння, у савецкай паэзіі пераўтварыліся менавіта ў клішэ, бо савецкая паэзія адлюстроўвала рытуальны, чыста дэкларатыўны характар нацыянальных каштоўнасцей, такіх як мова і тэрыторыя (краіна, край, “родны кут”). Напісаныя ў розныя часы высокія оды беларускай мове Максіма Танка, Петруся Броўкі, Ніла Гілевіча, Пімена Панчанкі, Уладзіміра Дубоўкі, якія ўваходзяць у беларускі літаратурны канон, рэпрэзентуюць беларускую культуру як “этналінгвістычную” без палітычнай незалежнасці [Suny 1993: 111–112], інакш кажучы, уяўляюць сабой рытуальнае ўслаўленне пры рэальным няўхільным звужэнні сферы ўжывання беларускай мовы, цэнзурных абмежаваннях, вынішчаным нацыянальным дыскурсе, але з захаваннем каларыту (*couleur locale*) – адзіным, што адрознівала “сясцёр” у “сям’і савецкіх народаў”.

Верш Бахарэвіча, напісаны 4-стопным амфібрахіем, з’яўляецца дакладнай метра-рытмічнай цытатай вершаў Максіма Танка (З легендаў і казак былых пакаленняў,/З калосся цяжкога жытоў і пшаніц..., 1943 [Танк 1993: 39]), Петруся Броўкі (*Родныя словы*, Дзяды і бацькі нашу мову стваралі,/Каб звонка звінела, была, як агонь..., 1959 [Броўка 1988: 175]), якія ў сваю чаргу выкарыстоўваюць памер гімна Савецкага Саюза, што

¹⁵ Нямецкі перакладчык Томас Вайлер параўноўвае гэты верш з раманам *Сабакі Еўропы*, які пачынаецца з “лававой атакі” (der Frontalangriff) на беларускую мову [Weiler 2020: 357]. Канфлікт з “роднай мовай” ляжыць у аснове сюжэта аднаго з найбольш важных твораў сучаснай беларускай літаратуры – рамана Альгерда Бахарэвіча *Сабакі Еўропы*, герой якога канструіруе мову свабоды – бальбуту [Бахарэвіч 2017]; выданне кнігі *Вершы/Vieršy* кірыліцай і лацінкай таксама з’яўляецца адным са спосабаў пераадолення гэтага канфлікту [Бахарэвіч 2022].

падкрэслівае жанравую прыналежнасць да оды¹⁶. Акрамя мастацкага крывадушша, Бахарэвіч перакульваў таксама і міф пра мілагучнасць беларускай мовы¹⁷ і немілагучнасць нямецкай.

Кананічныя вершы савецкіх часоў называліся пераважна *Родная мова* (ці *Родныя словы*, як верш Петруся Броўкі). Так азагалоўлены згаданы верш Максіма Танка, верш Ніла Гілевіча 1947 г. (“Як ты дорага мне, мая родная мова!” [Гілевіч 2003: 15]), верш Пімена Панчанкі 1964 г. (“Кажуць, мова мая аджывае...” [Панчанка 1982: 36]), верш Уладзіміра Дубоўкі, напісаны ў 1966 г., не мае назвы, але яго першы радок таксама вызначае мову як родную (“Родная мова, цудоўная мова! / Ты нашых думак уток і аснова!” [Дубоўка 2017: 188]). “Родная мова” як школьная дысцыпліна вывучала мову нацыянальнай меншасці ў складзе Савецкага Саюза, што падкрэслівала яе падпарадкаваны статус. Толькі ў 1986 г. Панчанка азагалоўлівае верш *Беларуская мова* (“Ільняная і жытнёвая. Сялянская...” [Панчанка 1988: 21]), а ў 1988-м піша рэзкую інвектыву *Развітанне з адкрытым асуджэннем прычыны заняпаду беларускай мовы*:

Вялікая дзяржава – Вялікая ідэя.
 І ўсё ж, таварыш мой,
 Мазгамі шавяльні:
 Каля агню братэрства
 Растуць і ліхадзеі
 І расьцьвітае
 Вялікадзяржаўны шавінізм... [Панчанка 1988: 56]

Верш “выклікаў у беларускай свядомай інтэлігенцыі шок” [Аркуш 2007: 71]. І, думаецца, не толькі з-за адкрыта прамоўленага слова “шавінізм”, колькі з-за песімістычнага погляду на магчымасць захапіць народ нацыянальнай ідэяй у той час, калі беларуская інтэлігенцыя яшчэ толькі пачынала верыць ва ўздыві нацыянальнай ідэі:

¹⁶ “Союз нерушимый республик свободных / Сплотила навеки Великая Русь...”. Аўтары Сяргей Міхалкоў і Эль-Рэгістан.

¹⁷ Немагчыма даць спасылку на першакрыніцу міфа. Мілагучнасць беларускай мовы “даказваецца” спасыланнем на рэйтынг ЮНЭСКА, у якім беларуская мова займае другое месца ў свеце па мілагучнасці пасля італьянскай. Такого рэйтынгу насамрэч не існуе. Міф узнаўляецца вельмі шырока падчас афіцыйных святаў, такіх як Міжнародны дзень роднай мовы, які адзначаецца ў Беларусі з 2009, калі беларуская мова была ўключана экспертамі ЮНЭСКА ў *Атлас моў свету пад пагрозай* як мова, якая “хоць і з’яўляецца афіцыйнай мовай незалежнай краіны, лічыцца ўразлівай зыходзячы з шырокага выкарыстання рускай мовы замест яе” [Atlas 2010: 37]. Падмена рэальна негатыўнага няісным станюўчым – сведчанне працягу савецкіх тэндэнцый у сучаснай Беларусі, якія мовазнаўцы характарызуюць як парадаксальныя [Антанюк-Пруто 2022: 165].

Мы спазніліся
 На сотні, напэўна, гадоў,
 А можа,
 На цэлае тысячагоддзе,
 Мы забылі пра вольнасць
 Старажытных сваіх гарадоў.
 Наш цягнік адышоў.
 Знікла родная мова
 Ё народзе [Панчанка 1988: 58-59]

Тады ў палемічны дыялог з Панчанкам уступіў Анатоль Сыс: яго адказ называўся *Прачытаўшы верш Пімена Панчанкі "Развітанне"*. У сваім адказе паэт, адзін з пачынальнікаў адраджэнскага руху 1980-х, сцвярджаў, што трэба верыць у народ, што мова – "маці", "роднае, крэўнае слова" – жывое ў народзе: "...бо пад небам Сафіі Полацкай/на народных паэтаў моляцца" [Сыс (online)].

У другой палове 1990-х падстаў для такой веры ўжо не было. Словазлучэнне "родная мова" з канца 1980-х не атрымала канкрэтнага нападзення, застаўшыся пустым клішэ. Пры ўслаўленні нацыянальнай мовы як каштоўнасці паняцце "родная мова" засталася знакам лакальнага, падначаленага, "малога". Канфліктуючы з канатацыямі, якое яно набывала ў шматлікіх одах, гэтак словазлучэнне набыло значэнне згоды з мінарытарным статусам, самападаўлення. Адносіны да мовы як да нацыянальнай каштоўнасці азначалі барацьбу за яе чысціню і правільнасць (аналагічна стратэгіі ўдасканалення літаратуры і запаўнення лакунаў, што было характэрна адраджэнскаму кірунку *Тутэйшых*)¹⁸, а таксама адмаўленне магчымасці дэканструкцыі, зніжэння высока аксілагічнага статусу (што адпавядае канструіраванню гісторыі беларускай

¹⁸ У эсе Юліі Цімафеевай *Калі язык развязаўся. Мая кароткая моўная біяграфія* пазіцыя прыныпова аднамоўнага беларускага пісьменніка, названага "мэтрам", выклікае адкрытае непрыманне: "Неяк я была ў замежнай паездцы з адным вядомым беларускамоўным паэтам, які адмаўляўся пераходзіць на рускую са шведкай, якая ведала толькі рускую і ангельскую. Мне прыходзілася яго перакладаць і перад ёй выбачацца. "Мова ў чалавека, – павучаў мяне мэтр, – як маці, мусіць быць адна". І мова гэтая мусіць быць чыстая, як слоўнік Крапівы, ні трасянікі, ні дыялектызмаў. Вельмі зручная пазіцыя для тых, хто адмаўляецца аглядвацца па баках і цікавіцца тым, што адбываецца за межамі ўласнага вузкага кола" [Цімафеева б.г.]. Магчыма, тая самая гісторыя згадваецца і ў мемуарах Альгерда Бахарэвіча, дзе "мэтр" атрымлівае саркастычнае азначэнне "нацыянальна-вышыты": "Мова ў чалавека, як маці, мусіць быць адна, як горда сказаў неяк адзін нацыянальна-вышыты сучасны паэт. І спытаў, ці дадуць яму перакладчыцу на замежным кангрэсе – каб любіць Беларусь нашу родную, трэба ў розных краях пабываць..." [Бахарэвіч 2018].

літаратуры як нацыянальнай¹⁹). Пры гэтым ахоўная стратэгія сведчыць пра слабасць і няўстойлівасць нацыянальных каштоўнасцей больш, чым разбуральны пафас і бунт супраць аўтарытэтаў, а транснацыянальны паварот азначае выхад па-за межы саборніцтва паміж нацыянальнымі дыскурсамі (чый больш моцны, аўтарытэтны, развіты).²⁰ Злучанасць ахоўна-кансерватыўнага падыхода з савецкім канонам, працяг ролі *subaltern* [Spivak 1988]²¹, непрымальнай для новага пакалення “паўсталых рабоў”, прывялі да разрыву наступных генерацый беларускіх пісьменнікаў з нацыянальным дыскурсам.

Па-за межамі нацыянальнай парадыгмы

Альгерд Бахарэвіч у мемуарах *Мае дзевяностыя* апісвае свой канфлікт з канонам як “няправільную” ў вачах настаўнікаў беларускасць, якая падвяргае сумненню святасць “роднай мовы”:

¹⁹ У 4 томе акадэмічнай *Гісторыі беларускай літаратуры*, прысвечаным сучаснай літаратуры, у характарыстыках прозы і паэзіі як станоўчая рыса падкрэсліваецца адсутнасць навізны і скіраванасць на арыентыры мінулых перыядаў. Цэнтральнай ідэяй у прозе называецца ідэя адраджэння “нацыянальнай самасці”; рэалізм [Гніламёдаў 2014: 8-10], у паэзіі ўхваляецца шлях “сінтэзу традыцыйнага і наватарскага”, самымі “прыкметнымі і вядомымі” называюцца “тыя з паэтаў, хто зацвердзіў сябе як майстар слова яшчэ ў савецкі час”; авангардныя і постмадэрнісцкія практыкі ў цэлым ацэньваюцца адмоўна, асабліва калі постмадэрнісцкая іронія робіць замах на класікаў – гэта трактуецца як “непавага да памяці пачынальнікаў беларускай літаратуры” [Гніламёдаў 2014: 36–39], г. зн. ізноў у аргументацыю залучаецца этыка. Як асобны тэматычны корпус вылучаюцца вершы, прысвечаныя мове: “Сучасная беларуская паэзія працягвае культываваць характава, непаўторнасць і моц роднага слова, прапаведаваць любоў да яго” [Гніламёдаў 2014: 48].

²⁰ Дэмантаж тэлеалагічных нацыянальных наратываў, з іх ідэяй прагрэса і накіраванасці, які быў зроблены ў эпоху постмадэрна постструктуралісцкай тэорыяй, з’яўляецца дыскусійным для мінарытарных груп, “гісторыя ўзнікнення якіх яшчэ не была цалкам устаноўлена і сфармулявана і зафіксавана”: “Дэканструкцыя – гэта раскоша ўжо ўсталяванага і ўжо артыкуляванага” [Hutcheon 2002: 9]. Для такіх груп час банкруцтва нацыянальных мадэляў культуры прызнаецца неспрыяльным. Аднак транснацыянальны паварот азначае непрыманне самой мінарытарнасці і неартыкуляванасці. У адпаведнасці са сфернай мадэллю нацыянальных культур (Kugelmodell), прапанаванай у канцы 18 ст. Ёганам Готфрыдам Гердэрам, кожная з іх аднародная і замкнёная вакол уласнага “цэнтра шчасця”, што з непазбежнасцю падразумявае сутыкненні і барацьбу [Welsch 2009: 40-41]. Знешняя размежаванасць (канфліктнасць з іншымі) культур патэнцыяльна вядзе да культурнага фундаменталізму, і шматнацыянальнасць (полікультурнасць) як канцэпцыя суіснавання падразумяваецца канкурэнцыю і барацьбу, у той час як транскультурнасць – прыманне і дыфузіянасць [Welsch 1999].

²¹ Паняцце *subaltern* ужываецца ў сэнсе, прапанаваным Гаятры Співак у працы *Can the Subaltern Speak?* (1988), дзе яно абазначае прыгнечаны, пазбаўлены голасу суб’ект у сістэме дамінантных дыскурсаў.

Тое, што я казаў, пісаў, рабіў, было для іх замахам на сьвятасьць мовы і літаратуры – а сьвятасьць тая трымалася на Глебку, Броўку, Шамякіне, Панчанку, Куляшове, трымалася “на рацэ Арэсе” і “маладой калгасьніцы”, што “жыве весела, ані дбае”. Ім было напляваць, што шанаваныя імі Быкаў і Караткевіч не цураліся тарашкевіцы. Яны хацелі, каб я быў тыповым беларускім студэнтам і нёс народу сьвятло адукацыі на роднай мове. А родная мова не цярпіць “філязофіі”, праўда? [Бахарэвіч 2018]

Распачатая дэканструкцыя савецкага літаратурнага пантэона і разам з тым адраджэнскіх каштоўнасцей дыстанцыявала творцаў суполкі *Бум-Бам-Літ* адначасова ад абодвух дыскурсаў, па сутнасці, паказаўшы магчымасць існавання беларускай літаратуры па-за іх межамі. Адгалінаванне ад *Бум-Бам-Літ* суполкі *Schmerzwerk* у 1999 у транснацыянальнай перспектыве было заканамерным крокам. На мяжы 1990-х – 2000-х у літаратуру прыходзіла пакаленне, для якіх час спадзяванняў і нацыянальнага ўздыху быў часам ранняга юнацтва ці дзяцінства, а ўваходзілі ў літаратуру яны ўжо пры ўсталяваным рэжыме. Арнольд Макмілін назваў іх “дзецьмі Лукашэнкі”, “найбольш самабытнымі, а таксама найбольш угневанымі пісьменнікамі ў Беларусі 21 ст.” [McMillin 2016: 189]. Першы праграмны нумар альманаха *Nihil* выразна дэманстраваў кірунак новай суполкі на наватарства не праз пераадоленне межаў нацыянальнай парадыгмы, а праз сінтэз мастацтваў, праз залучэнне ў адзін кантэкст візуальных і вербальных, мастацкіх і аналітычных тэкстаў, беларуска-і рускамоўных твораў, перакладаў. Назва суполкі *Schmerzwerk* (новатвор ад нямецкіх каранёў са значэннямі “боль” і “твор”), лацінская назва альманаха *Nihil* (“нішто”), маніфест *Новы фронт мастацтваў* Сяргея Ждановіча – візуальна-вербальны тэкст, паслядоўнасць слоў у якім прыходзіць да словазлучэння “мастацтва межаў” [Ждановіч 1999], – кожны складнік выразна сведчыў пра наступны крок у кірунку да пераадолення моналінгвізму як адной (беларускай) мовы для беларускай літаратуры і як аднаго тыпу літаратурнасці.

Нельга сказаць, што практыка новай суполкі была цалкам свабоднай ад нацыянальнай ці палітычнай павесткі, што быў створаны нейкі прынцыпова новы кірунак ці што ўтварылася маналітная па сваіх эстэтычных мэтах група пісьменнікаў і твораў. Але ў гэтай незмакнёнасці таксама парушаліся межы, фармавалася даволі шырокае кола пісьменнікаў розных пакаленняў, поглядаў, стыляў. *Бум-Бам-Літ* і *Schmerzwerk* утварылі новы асяродак для творчай разнастайнасці, што можна бачыць па складзе альманахаў *Nihil*, *Тэксты*, выдавецкай серыі *Другі фронт мастацтваў*.

На атмасферу застою, які можа быць названы эпохай беларускай “стабільнасці”, маладыя аўтары адгукнуліся хваляй жанравага і моўнага

наватарства, травестыі, іроніі і самаіроніі, – усім тым, чаго “не цярпела” беларуская мова раней, у статусе нацыянальнай святыні. Сяргей Прылуцкі (1980 г.н.), аўтар паэтычных кніг *Дзевяностыя forever* [Прылуцкі 2008] і *Герой эпохі стабільнасці* [Прылуцкі 2013], як прэзаік выкарыстоўваў трасянку з дадаткамі слэнга і нізавой ненаарматыўнай лексікі. Пад псеўданімам Сірошка Пістончык разам з сябрам Уласікам Смаркачом у 2006 быў сярод пераможцаў конкурсу беларускага ПЭН маладых літаратараў. У сумеснай аўтабіяграфіі сцвярджалася: “Мама – ліцідатура. Папа – ізык (раднай ізык). Бабушка – традзіцыя. Дзедушка – хвальклёр” [In *Вільня veritas* 2007: 148]. Гэта быў выразны маніфест свайго часу, калі новыя афіцыйныя каштоўнасці “стабільнасць” і “дабрабыт” азначалі адсутнасць пераменаў, а “родная мова” і “літаратура” вярталіся ў статус “ізыка” і “ліцідатуры”, прычым не намаганнямі маладых пісьменнікаў, а праз дзяржаўную ідэалогію і школьны канон.

У спыненым часе творы-дэканструкцыі сярэдзіны-канца 1990-х гг. захавалі сваё значэнне. У водгуку маладой крытыкесы Веры Бейкі на кнігу вершаў Альгерда Бахарэвіча (2022), куды ўвайшоў верш *Нямецкая мова* (1998), няма дыстанцыі ў чвэрць стагоддзя, твор ацэньваецца з пазіцыі сённяшняга дня і, што немалаважна, з пазіцыі прыняцця, а не нязгоды:

Працягнуць гэты верш можа кожны, каго злавіў на васільковым шляху паміж дзяцінствам і юнацтвам бязлітасны школьны белліт, конкурсы чытачоў, «Дажынкi»²² і класічны “адраджэнскі” дыскурс пра матчыну мову. Тут вам будзе і “народы наўсцяж да свабоды”, “зьведала зьдзек”, “песьню ліешся” <...> Просты прыёмчык, але які дзейсны! Уся традыцыйная паэтычная луска, назапашаная *намі* пры чытанні таго, што *нашы* настаўнікі называлі “беларускай паэзіяй”, адскочыла ад цела і пасыпалася на падлогу. Іншы раз такі “хук справа”, няхітры, але адчувальны, ёсць адзіным спосабам прывесці чытача ў прытомнасць (курсіў мой. – У.В.) [Бейка 2023].

Вынікі

Перапрысваенне савецкага мінулага ў палітычным полі Беларусі [Bekus 2019: 259] не адбылося на ўсіх узроўнях сацыяльнага жыцця. З канца 1990-х нарасталая палярызацыя беларускага грамадства, якая

²² Слова “дажынкi” ў тэксце ўзята ў дзвоссе, таму што маецца на ўвазе дзяржаўны фестываль, які быў запачаткаваны ў Беларусі ў 1996 г. на аснове народнага свята завяршэння жніва. Штогод фестывалю папярэднічае будаўніцтва дарог, рамонт будынкаў і г.д. – у тым раёне, дзе плануецца свята. Фестываль цалкам кантралюецца дзяржавай і можа быць названы “неаўтэнтычным” у сэнсе адсутнасці “эмацыянальнай прыхільнасці”, прызначанасці для пэўных сацыяльных груп [Rohava 2020: 898].

пачалася з “канцэптуальнага разрыву” з “народамі”, апісанага Акудовічам, што засведчыла нацыянальную мабілізаванасць толькі часткі беларускага грамадства, і кульмінавала ў рэвалюцыі 2020 г., што выявіла мабілізаванасць “новага класа” па-за нацыянальнай ці геаідэнтычнасцю – павесткай “старой” апазіцыі [Garova 2021; Bekus, Gabowitsch 2023]. У адпаведнасці з гэтай неаднароднасцю афармлялася гетэрагеннасць беларускай культуры, адбылося разгалінаванне беларускай літаратуры, што інстытуцыянальна выявілася ў супрацьстаянні двух пісьменніцкіх саюзаў: так званага “праўладнага” і “апазіцыйнага”. Гэты працэс пачаўся ў 1997 г., калі Саюз беларускіх пісьменнікаў заявіў пра нязгоду з дзяржаўнай палітыкай у адносінах да беларускай мовы і культуры, а канчаткова падзел на дзве арганізацыі аформіўся ў 2006 г. Існаванне недзяржаўнага пісьменніцкага саюза, недзяржаўнага беларускага ПЭН, са сваімі літаратурнымі прэміямі, сваёй іерархіяй літаратурных аўтарытэтаў, школай маладых пісьменнікаў, выдавецкай прадукцыяй падтрымала і замацавала з’яўленне літаратуры, у якой крытычнае стаўленне да прысвоенай дзяржавай “роднай мовы” зніталася з непрыняццем тых умоў, пры якіх яна існуе ў сваім статусе *subaltern*.

Пасля ліквідацыі ў 2021 г. Саюза беларускіх пісьменнікаў і Беларускага ПЭН, незалежных выдавецтваў значная частка літаратараў апынулася па-за межамі краіны, што распачало новы этап транснацыянальнага быцця беларускай літаратуры, яе шырэньне, чым раней, экстратэрытарыяльнае існаванне: з непазбежнай гібрыдызацыяй, з патэнцыяльным далучэннем да сучасных глабалізаваных культурных працэсаў.

Такім чынам, транснацыянальны паварот як тэндэнцыя ў творчасці новага пакалення беларускіх пісьменнікаў не азначае толькі праблематызацыю паняццяў “родная мова” і “радзіма” як саветызаваных і дыскрэдытаваных клішэ. Ён бярэ пачатак у другой палове 1990-х гг. і звязаны з крызісам сімвалаў нацыянальнай ідэнтычнасці – мовы і тэрыторыі – як сродкаў мабілізацыі, з эмансипацыяй новага пакалення пісьменнікаў і адмежаў нацыянальнай літаратуры, якія вымагаюць адраджэнскай ідэалогіі, і ад “праўладных” літаратурных інстытутаў. Гэта канфлікт сутнаснага несупадзення, які бачыцца як адзін працяглы крызісны перыяд – няздзейснай незалежнасці, прайгранай рэвалюцыі і немагчымасці ідэнтыфікаваць сябе з радзімай як адсутнай ці варожай і небяспечнай – з аўтарытарнай дзяржавай. Беларусь у такой перспектыве можа ўяўляцца як “выспа, што вандруе з намі ў часе і ў прасторы” [Бахарэвіч 2023].

References

- Akudovič Valjancin. 2007. *Kod adsutnasci (asnovy belaruskaj mental'nasci)*. Minsk: Lohvinaŭ [Акудовіч Валянцін. 2007. *Код адсутнасці (асновы беларускай ментальнасці)*. Мінск: Логвінаў].
- Ancipovič Ol'ga. 2011. *Pisatel' Adam Globus: «V beloruskom jazyke est' i seks, i mat!»* [Андципович Ольга. 2011. *Пісатель Адам Глобус: «В белорусском языке есть и секс, и мат!»*] [online] [29.07.2024].
- Antanjud-Pruto Maryna. 2022. *Status moy u Belarusi: historyčny ahljad*. “Acta Albaruthenica” 22: 159-168 [Антанюк-Пруто Марына. 2022. *Статус моў у Беларусі: гістарычны агляд*. “Acta Albaruthenica” 22: 159-168]
- Arkuš Ales'. 2007. *Vjartanne ŭ “Tutëjšyja”*. U: Ales' Arkuš. *Askepki vjalikaha maljunku*. Minsk: Lohvinaŭ. 45-72 [Аркуш Алясь. 2007. *Вяртанне ў “Тутэйшыя”*. У: Алясь Аркуш. *Аскепкі вялікага малюнку*. Мінск: Логвінаў. 45-72].
- Atlas of the World's Languages in Danger*. 2010. Third edition, entirely revised, enlarged and updated. Editor-in-Chief Christopher Moseley. UNESCO Publishing.
- Bahušëvič Francišak. 1891. *Dudka biataruskaja Macieja Buraczka*. Kraków: Drukawau swaim kosztam Wł. L. Anczyc i S^{KA} [Багушэвіч Францішак. 1891. *Dudka biataruskaja Macieja Buraczka*. Kraków: Drukawau swaim kosztam Wł. L. Anczyc i S^{KA}].
- Вахарэвіч А'герд. 2017. *Sabaki Ęŭropy*. Minsk: Lohvinaŭ [Бахарэвіч Альгерд. 2017. *Сабаки Эўропы*. Мінск: Логвінаў].
- Вахарэвіч А'герд. 2018. *Мае дзев'яностыя* [Бахарэвіч Альгерд. 2018. *Мае дзев'яностыя*] [online] <https://journalby.com/news/algerd-baharevich-mae-dzevyanostyya-movagistoryya-hvaroby-chastka-2-1214> [29.07.2024].
- Вахарэвіч А'герд. 2022. *Vieršy/Veršy*. Prague: Vesna [Бахарэвіч Альгерд. 2022. *Vieršy/Вершы*. Прага: Vesna].
- Вахарэвіч А'герд. 2023. *Belarus' – hëta vyspa, što vandruje z nami ŭ čase i prastory* [Бахарэвіч Альгерд. 2023. *Беларусь – гэта выспа, што вандруе з намі ў часе і прасторы*] [online] [08.08.2024].
- Bejka Vera. 2023. *Veršy prazaika* [Бейка Вера. 2023. *Вершы прэзаіка*] [online] [08.08.2024].
- Bekus Nelly. 2010. “Nationalism and socialism: “Phase D” in the Belarusian nation-building.” *Nationalities Papers* 38 (6): 829–846.
- Bekus Nelly. 2019. “Belarus’s Winding Path to a Post-Soviet Identity.” *Current History* 118 (810): 258–264.
- Bekus Nelly, Gabowitsch Mischa. 2023. “Introduction to the Special Issue on Protest and Authoritarian Reaction in Belarus. New Subjectivities and Beyond.” *Communist and Post-Communist Studies* 56 (3): 1–21.
- Bjazlepkina Aksana. 2003. Manifest tavarystva “Tutëjšyja”. U: Sbornik rabot 60-j naučnoj konferencii studentov i aspirantov Belgosuniversiteta. 14–16 maja 2003 g. V 3 č. Č. 3. Minsk: BGU. 93–96 [Бязлепкіна Аксана. 2003. Маніфест таварыства “Тутэйшыя”. У: Сборник работ 60-й научной конференции студентов и аспирантов Белгосуниверситета. 14–16 мая 2003 г. В 3 ч. Ч. 3. Минск: БГУ: 93–96].
- Broŭka Pjatrus'. 1988. *Zbor tvoraŭ u 9 tamax*. Tom 3. *Veršy, раёму. 1954–1964*. Minsk: Mastackaja litaratura [Броўка Пятрусь. 1988. *Збор твораў у 9 тамах*. Том 3. *Вершы, паэмы. 1954–1964*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Bum-Bam-Lit u manifestax. 1995. “Kul'tura”. *Litaraturna-filasofski sšytak “ZNO”*. 6–12 verasnja. № 28: 6–7 [Бум-Бам-Літ у маніфестах. 1995. “Культура”. *Літаратурна-філасофскі сшытак “ЗНО”*. 6–12 верасня. № 28: 6–7].
- Casanova Pascal. 2007. *The World Republic of Letters*. Translated by M.B. DeBevoise. Cambridge, Massachusetts, London, England: Harvard University Press.

- Cimafeeva Julija. b.h. *Kali jazyk razvjazajŭsja. Maja karotkaja moŭnaja bijahrafija* [Цімафеева Юлія. б.г. *Калі язык развязаўся. Мая кароткая моўная біяграфія*]. [online] https://www.toledo-programm.de/cities_of_translators/4102/n-a [08.08.2024].
- Cimafeeva Julija. 2020. *ROT: veršy*. Praha–Minsk: Vesna Vaško: A.M. Januškevič [Цімафеева Юлія. 2020. *ROT: вершы*. Прага—Мінск: Vesna Vaško : A.M. Янушкевіч].
- Cimafejeva Julia. 2022. *Motherfield: Poems & Belarusian Protest Diary*, translated from the Belarusian by Valzhyna Mort and Hanif Abdurraqib. Dallas: Deep Vellum.
- Czczot Jan. 1846. *Piosnki wieśniacze z nad Niemna i Dźwiny*. Wilno: Drukiem Józefa Zawadzkiego.
- Dubavec Sjarzej. 1992. *Novaja kul'turnaja situacija*. U: Sjarzej Dubavec. *Praktykavanni. Proza. Ęsè. Krytyka*. Minsk: Mastackaja litaratura. 164–166 [Дубавец Сяргей. 1992. *Новая культурная сітуацыя*. У: Сяргей Дубавец. *Практыкаванні. Проза. Эсэ. Крытыка*. Мінск: Мастацкая літаратура. 164–166].
- Duboŭka Uladzimir. 2017. *Zbor tvoraŭ u 2 tamah*. Tom 1. Veršy, paëmy, peraklady. Minsk: Līmagyus [Дубоўка Уладзімір. 2017. *Збор твораў у 2 тамах*. Том 1. Вершы, паэмы, пераклады. Мінск: Лімагус].
- Gapova Elena. 2020. Pogranične sostojanje: belaruskie postkolonial'nye diskussii posle pakta Molotova — Ribbentropa. "Novoe literaturnoe obozrenie" 6(166): 314–329 [Гапова Елена. 2020. Пограничное состояние: белорусские постколониальные дискуссии после пакта Молотова — Риббентропа. "Новое литературное обозрение" 6(166): 314–329].
- Gapova Elena. 2021. Class, Agency, and Citizenship in Belarusian Protest. "Slavic Review" 80(1): 45–51.
- Хаўстovič Mikola. 2002. Tvorčasc' Jana Barščeŭskaha ŭ acènках krytyki. "Pracy kafedry historyi belarускаe litaratury Beldzjaržuniversitèta" 2: 29–55 [Хаўстoviч Мікола. 2002. Творчасць Яна Баршчэўскага ў ацэнках крытыкі. "Працы кафедры гісторыі беларускае літаратуры Белдзяржуніверсітэта" 2: 29–55].
- Hilevič Nil. 2003. *Zbor tvoraŭ u 23-x tamah*. T 1. Veršy 1946–1990. Minsk: Knihа [Гілевiч Ніл. 2003. *Збор твораў у 23-х тамах*. Т 1. Вершы 1946–1990. Мінск: Кніга].
- Hnilamèdaŭ Uladimir, Laušuk Scjapan (rèd.). 2014. *Historyja belarускаj litaratury XX stahoddzja*. U 4 t. T. 4. Minsk: Belaruskaja navuka [Гніламèдаў Уладзімір, Лаўшук Сцяпан (рэд.). 2014. *Гісторыя беларускай літаратуры XX стагоддзя*. У 4 т. Т. 4. Мінск: Беларуская навука].
- Holem Hryša. 2006. Хаўтуры па Bum-Bam-Litu. Pasljasloŭe da adnoj večaryny. "Dzejasloŭ" 20(1): 310–324 [Голем Грыша. 2006. Хаўтуры па Бум-Бам-Літу. Пасляслоўе да адной вечарыны. "Дзеяслоў". 20(1): 310–324].
- Hutcheon Linda. 2002. "Rethinking the National Model." In: Linda Hutcheon and Mario J. Valdés (ed.). *Rethinking Literary History. A Dialogue on Theory*. Oxford: Oxford University: 3–49.
- Hužaloŭski Aljaksandr. 2012. Čyrvony alovak: narysy pa historyi cenzury ŭ BSSR. U 2 kn. Kn. 1. 1919–1941 hh. Minsk: Rèd. hazety Zvjazda [Гужалоўскі Аляксандр. 2012. Чырвоны аловак: нарысы па гісторыі цензуры ў БССР. У 2 кн. Кн. 1. 1919–1941 гг. Мінск: Рэд. газеты Звязда].
- In Vil'nja veritas. 2007. Tvory finalistaŭ konkursu maladyx litaratarau, prysečanaha stahoddzju hazety "Naša Niva". Uklad. i rèd. Andrèj Xadanovič. Pradmova Hanny Kislicynaj. Vil'nja: Instytut belarusicystyki [In Вільня veritas. 2007. Творы фіналістаў конкурсу маладых літаратараў, прысвечанага стагоддзю газеты "Наша Ніва". Уклад. і рэд. Андрэй Хадановіч. Прадмова Ганны Кісліцынай. Вільня: Інстытут беларусістыкі].
- Jankuta Hanna. 2022. Čas pustazellja. A.M. Januškevič [Янкута Ганна. 2022. Час пустазелля. А.М. Янушкевіч].
- Kavalëŭ Sjarhej. 2017. Manixvèst... (1987) jak litaraturna-hramadskaja prahrama Tavarystva maladyx litaratarau "Tutejšyja". "Studia Białorutenistyyczne" 11: 181–193 [Кавалëŭ

- Сяргей. 2017. Маніхвэст... (1987) як літаратурна-грамадская праграма Таварыства маладых літаратараў “Тутэйшыя”. *“Studia Białorutenistyczne”* 11: 181–193].
- Kislicyna Hanna. 2006. Novaja litaraturnaja situacija: zmena kul'turnaj paradymy. Minsk: Lohvinaŭ [Кісліцына Ганна. 2006. Новая літаратурная сітуацыя: змена культурнай парадыгмы. Мінск: Логвінаў].
- Latyšonak Aleh. 2012. Mif “tutějŝyx”. *“Palityčnaja sfera”* 18–19(1–2): 220–229 [Латышонак Алег. 2012. Миф “тутэйшых”. *“Палітычная сфера”* 18–19(1–2): 220–229].
- McMillin Arnold. 2016. Politics and Criticism in the Work of Young Belarusian Poets. *“Przegład Wschodnioeuropejski”* VII/1: 189–199.
- Mel'nikava Anžëla. 2016. Nacyjanal'na-svetapohljadnuja kaardynaty belaruskaj litaratury peršaj trëci XX stahoddzja. *Homel' : HDU imja F. Skaryny* [Мельнікава Анжэла. 2016. Нацыянальна-светапоглядныя каардынаты беларускай літаратуры першай трэці XX стагоддзя. Гомель: ГДУ імя Ф. Скарыны].
- Martysevič Maryja. 2011. Ambasada: veršy svae i čužyja. Minsk: Knihazbor [Мартысевіч Марыя. 2011. Амбуада: вершы свае і чужыя. Мінск: Кнігазбор].
- Martysevič Maryja. 2023. Sarmatyja: paëma; 2-e vydanne. Vil'nja: Lohvinaŭ [Мартысевіч Марыя. 2023. Сарматыя: паэма; 2-е выданне. Вільня: Логвінаў].
- Mečkovskaja Nina. 1994. Jazykovaja situacija v Belarusi: Ètičeskie kollizii dvujazyčija. *“Russian Linguistics”* 18(3): 299–322 [Мечковская Нина. 1994. Языковая сітуацыя ў Беларусі: Этнічныя колізіі двужазыччя. *“Russian Linguistics”* 18(3): 299–322].
- Mort Valzhyna. 2009. Tränenfabrik. Gedichte. Aus dem Weißrussischen von Katharina Narbutovic. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Mort Valzhyna. 2021. Music for the Dead and Resurrected. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Mort Valzhyna. 2022. Musik für die Toten und Auferstandenen. Gedichte. Aus dem Englischen und dem Weißrussischen übersetzt von Katharina Narbutovič und Uljana Wolf. Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag.
- Mort Val'žyna. 2022. Pesni dlja mërtyvux i ŭvaskrëslyx: veršy. Minsk: A. M. Januškevič [Морт Вальжына. 2022. Песні для мёртвых і ўваскрэслых: вершы. Мінск: А. М. Янушкевіч].
- Navumčyk Sjarhej. 2006. Sem hadoŭ Adradžën'nja, al'bo Frahmënty najnoŭšaj belaruskaj historyi (1988–1995). Varšava – Praha: Belaruskija Vedamas'ci, „Člověk v tisni” [Навумчык Сяргей. 2006. Сем гадоў Адраджэньня, альбо Фрагмэнты найноўшай беларускай гісторыі (1988–1995). Варшава – Прага: Беларускія Ведамасці, „Člověk v tisni”].
- Oushakine Serguei Alex. 2017. How to Grow out of Nothing: The Afterlife of National Rebirth in Postcolonial Belarus. *“Qui Parle: Critical Humanities and Social Sciences”* 26(2): 423–490.
- Pačupa Juras'. 1994. 21x21. Vaš asabisty litaraturny zakaz 21 belaruskamu pis'menniku. *“Krynica”* 6: 103–104 [Пацюпа Юрась. 1994. Ваш асабісты літаратурны заказ 21 беларускаму пісьменніку [Анкета]. *“Крыніца”* 6: 103–104].
- Pačupa Juras'. 2008. Sabaka: veršy, èsè, panehiryki. Minsk: Limaryus [Пацюпа Юрась. 2008. Сабака: вершы, эсэ, панегірыкі. Мінск: Лімарыус].
- Pančanka Pimen. 1982. Zbor tvoraŭ u čatyroch tamaŭ. T. 3. Veršy 1963–1981. Minsk: Mastackaja litaratura [Панчанка Пімен. 1982. Збор твораў у чатырох тамах. Т. 3. Вершы 1963–1981. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Pančanka Pimen. 1988. Horki žolud: Veršy. Minsk: Mastackaja litaratura [Панчанка Пімен. 1988. Горкі жолуд: Вершы. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Peršaj Aleksandr. 2012. Tutějŝasc' kak taktika kul'turnogo soprotivleniâ: o lokal'nosti, social'noj mobil'nostii belarusskoj nacional'noj identičnosti. *“Forum novejšej vostočnoevropejskoj istorii i kul'tury”* 2: 251–268 [Першай Александр. 2012. Тутэйшасць як тактыка культурнага супраціўлення: о локальнасти, социальной мобильности и белорусской национальной идентичности. *“Форум новейшей восточноевропейской истории и культуры”* 2: 251–268].

- Prylucki Sjarhej. 2008. Dzevjanostuja forever. Minsk: Medysont [Прылуцкі Сяргей. 2008. Дзевяностыя forever. Мінск: Медысонт].
- Prylucki Sjarhej. 2013. Heroj эпохі стабільнасьці. Minsk: Lohvinaŭ [Прылуцкі Сяргей. 2013. Герой эпохі стабільнасьці. Мінск: Логвінаў].
- Pšaničny Jaryla. 2011. Piščavuja liški. Minsk: Halijafy [Пшанічны Ярыла. 2011. Пішчавыя лішкі. Мінск: Галіяфы].
- Rohava Maryia. 2020. "The Politics of State Celebrations in Belarus." *Nations and Nationalism* 26: 883–901.
- Sin'kova Ljudmila. 2012. Specyfičnae asensavanne nacyjanal'naha ŭ belaruskaj litaratury XX stahoddzja. U: Hun-Bryt Koler, Pavel Navumenka (uklad.) Pohljady na specyfičnasc' "malych" litaratur: belaruskaja i ŭkrainskaja litaratury. Minsk: Parkus-pljus. 99–115 [Синькова Людміла. 2012. Спецыфічнае асэнсаванне нацыянальнага ў беларускай літаратуры XX стагоддзя. У: Гун-Брыт Колер, Павел Навуменка (уклад.). Погляды на спецыфічнасць "малых" літаратур: беларуская і ўкраінская літаратуры. Мінск: Паркус-плюс. 99–115.
- Smarkač Ulaisk, Pistončyk Siroška. 2009. Joryty dvux maladyx neljudzjaŭ. Vydavectva Pljušč [Смаркач Улаіск, Пістончык Сірошка. 2009. Йопыты двух маладых нелюдзяў. Выдавецтва Плюшч].
- Spivak Gayatri Chakravorty. 1988. "Can the Subaltern Speak?" In: Cary Nelson and Lawrence Grossberg (ed.). *Marxism and the Interpretation of Culture*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press: 271–313.
- Suny Ronald Grigor. 1993. *The Revenge of the Past: Nationalism, Revolution, and the Collapse of the Soviet Union*. Stanford University Press.
- Sys Anatol'. 2002. Sys: veršy. Minsk: Mastackaja litaratura [Сыс Анатоль. 2002. Сыс: вершы. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Sys Anatol'. b.g. *Pan Les* [Сыс Анатоль. б.г. *Пан Лес*] [online] https://knihi.com/Anatol_Sys/Pan_Les.html#chapter86 [08.08.2024].
- Tank Maksim. 1993. *Vybranae: Veršy*. Minsk: Mastackaja litaratura [Танк Максім. 1993. *Выбранае: Вершы*. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Tazik belaruskі. 1998. Minsk: Bervita [Тазік беларускі. 1998. Мінск: Бєрвіта].
- Tihanov Galin. 2014. Do "Minor Literatures" Still Exist? The Fortunes of a Concept in the Changing Frameworks of Literary History." In: Vladimir Biti (ed.). *Re-Examining the National-Philological Legacy: Quest for a New Paradigm?* Amsterdam: Rodopi. 169–190.
- Tutėjšuja. *Tvorčasc' sjabroŭ tavarystva*. 1989. Minsk: Mastackaja litaratura [Тутэйшыя. *Творчасць сяброў таварыства*. 1989. Мінск: Мастацкая літаратура].
- Urala Anka. 2012. *Drėva ěntalipt: aravjadanni, veršy*. Minsk: Lohvinaŭ [Упала Анка. 2012. *Дрэва ěнталіпт: апавяданні, вершы*. Мінск: Логвінаў].
- Weiler Thomas. 2020. *Moving Mova: Belarussische Prosa in Bewegung*. „Osteuropa” 70(10/11), Gewalt statt Macht: Belarus: Repression, Schikane, Terror Macht statt Gewalt: Belarus: Schritte zur Freiheit (2020): 357–368.
- Welsch Wolfgang. 1999. "Transculturality: the Puzzling Form of Cultures Today." In: Mike Featherstone, Scott Lash (ed.). *Spaces of Culture: City, Nation, World*. London: SAGE Publications Ltd. 195–213.
- Welsch Wolfgang. 2009. Was ist eigentlich Transkulturalität? In: Lucyna Darowska, Claudia Machold (Hg.): *Hochschule als transkultureller Raum? Beiträge zu Kultur, Bildung und Differenz*. Bielefeld: Transcript. 39–66.
- Woolhiser Curt. 2014. "The Russian Language in Belarus: Language Use, Speaker Identities and Metalinguistic Discourse." In: Lara Ryazanova-Clarke (ed.). *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh: Edinburgh University Press. 81–116.
- Yildiz Yasemin. 2012. *Beyond the Mother Tongue: The Postmonolingual Condition*. New York: Fordham University Press.

Ždanovič Sjarhej. 1999. *Novy front mastactvaŭ*. “Nihil” [Ждановіч Сяргей. 1999. *Новы фронт мастацтваў*. “Nihil”. [online] <https://knihi.com/storage/nihil/manifest-bel.htm>] [08.08.2024].

STRESZCZENIE: W literaturze białoruskiej ostatnich dwóch dekad, w twórczości pokolenia pisarzy, którzy debiutowali na przełomie lat 90. i 2000., powstał znaczny korpus tekstów, w których język białoruski staje się przedmiotem metarefleksji i jest postrzegany jako problem. Do tego samego zjawiska można zaliczyć utwory pisane trasianką, białoruską łacinką, mieszańką języków, w językach obcych, auto-przekłady itp. W artykule proponuje się spojrzenie na to zjawisko jako na konflikt, a ponieważ kwestionowane są granice literatury narodowej, związanej z konkretnym (jednym, białoruskim) językiem i terytorium (Republiką Białorusi), sugeruje się przeprowadzenie transnarodowego zwrotu we współczesnej literaturze białoruskiej. Początek tej tendencji zaznacza się w drugiej połowie lat 90., kiedy nowe pokolenie pisarzy stopniowo dystansowało się zarówno od ideologii odrodzenia, jak i od oficjalnej ideologii, czyli od identyfikacji siebie z językiem i terytorium, które pozostaje państwem autorytarnym.

SŁOWA KLUCZOWE: współczesna literatura białoruska, zwrot transnarodowy, „język ojczysty”, konflikt, język białoruski.

АНАТАЦЫЯ: У беларускай літаратуры апошніх двух дзесяцігоддзяў у творчасці пакалення пісьменнікаў, якія дэбютавалі на мяжы 1990-х – 2000-х, склаўся значны корпус тэкстаў, у якіх беларуская мова робіцца прадметам метарэфлексіі і асэнсоўваецца як праблема. Да той жа з’явы можна аднесці і творы, напісаныя на трасянцы, лацінкай, на сумесі моў, на замежных мовах, аўтапераклады і г. д. У артыкуле прапануецца погляд на гэтую з’яву як на канфлікт, а паколькі пры гэтым аспрэчваюцца межы нацыянальнай літаратуры, знітанай з пэўнай (адной, беларускай) мовай і тэрыторыяй (Рэспублікай Беларусь), мяркуецца здзяйсненне транснацыянальнага павароту ў сучаснай беларускай літаратуры. Пачатак тэндэнцыі адзначаецца ў другой палове 1990-х, калі новае пакаленне пісьменнікаў паступова дыстанцыявалася і ад адраджэнскай, і ад афіцыйнай ідэалогіі, то бок ад ідэнтыфікацыі сябе з мовай і тэрыторыяй, якая застаецца аўтарытарнай дзяржавай.

КЛЮЧАВЫЯ СЛОВЫ: сучасная беларуская літаратура, транснацыянальны паварот, “родная мова”, канфлікт, беларуская мова.